

Literatuur

- Brouwers, D.
1981 'De invloed van de sekse van de aangesprokene op beleefdheid in taalgebruik'. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen 10-2*, 7-19.
- Brown, P. en S. Levinson
1978 'Universals in language usage: politeness phenomena'. In: E.N. Goody (ed.), *Questions and politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 56-311.
- Daan, J.
1978 'U en je'. *Taal en tongval* 30, 50-75.
- Daan, J.
1980 'De ondergang van het pronomen U?'. In: J. Kruijssen (red.), *Liber Amicorum Weijnen*. Assen: Van Gorcum, 140-145.
- Deprez, K. en G. Geerts
1980 'Pronominale problemen: Ge, U en je in Duffel-Lier'. *Leuvense bijdragen* 69, 257-381.
- Elias, N.
1982 *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. (Vertaald uit het Duits door W. Kranendonk e.a.) Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum [Oorspr. uitg.: 1932].
- Goffman, E.
1967 *Interaction ritual: essays on face-to-face behavior*. Garden City: Anchor Books.
- Groskamp-Ten Have, A.
1983 *Hoe hoort het eigenlijk?* Amsterdam: Becht (15e geheel herziene druk door M. Kraus en W. Post).
- Kapteijn, P.
1980 *Taboe, macht en moraal in Nederland*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Lakoff, R.
1973 'The logic of politeness; or, minding your p's and q's'. *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292-305.
- Psathas, G. en M. Kozloff
1976 'The structure of directions'. *Semiotica* 17, 111-130.
- Schapendonk, A.
1981 *Kom de gij uit Udenhout?* Tilburg (Ongepubliceerd eindwerkstuk afdeling Nederlands, Moller Instituut).
- Toorn, M.C. van den
1977 'De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen'. *Nieuwe taalids* 70, 520-540. (Herdrukt in G. Geerts en A. Hagen (red.), *Sociolinguïstische studies 1*. Groningen 1980: Wolters Noordhoff, 210-230).
- Verhoeven, C.
1978 *Herinneringen aan mijn moedertaal*. Baarn: Ambo.
- Wouters, C.
1976 'Is het civilisatieproces van richting veranderd?'. *Amsterdams sociologisch tijdschrift* 3, 336-370.
- Wunderlich, D.
1978 'Wie analyseert man Gespräche? Beispiel Wegauskünfte'. *Linguistische Berichte* 58, 41-76.

De socio-retorica van het politieverhoor

Peter van Lint

1. Inleiding

In dit artikel behandel ik een aantal retorische kenmerken van het *politieverhoor* als dialogisch genre en de sociale voorwaarden waaronder dat plaats kan vinden, vooral uitgedrukt in termen van machtsverhoudingen. De socio-retorica kiest immers de kant van de zwakke partij in een vorm van taalverkeer: de consument, de sollicitant, de patiënt, de geëxamineerde, de verdachte, enzovoort. Eerst zal ik het genre trachten te bepalen, daarna laat ik zien dat de aanbevelingen in de handboeken voor het politieverhoor het traditionele retorische patroon volgen en tenslotte geef ik een aanzet voor een retorische procedure voor potentiële verdachten.¹

Een procesverbaal. Voorzover ik kan beoordelen staat de technisch-retorische training van de politie-ambtenaar op een hoog peil. Dat zal onze technologisch georiënteerde collega's deugd doen. De uitstekende handleiding voor het maken van processen-verbaal (Cardol et al. 1983) geeft duidelijk de eisen aan die aan het proces-verbaal gesteld mogen worden, en in overeenstemming met het retorische imitatio-principe verschaft zij vele voorbeelden. Eén daarvan is het volgende:

Vervolgens verhoorde ik op vrijdag 15 augustus 19-- omstreeks 17.00 in het groepsbureau der rijkspolitie te Schoonhoven, de verdachte

Piet Zwart

geboren te Schoonhoven op 15 december 1961, boekbinder, wonende Appelstraat 8 te Schoonhoven.

Ik deelde de verdachte mee dat hij niet tot antwoorden verplicht was en toonde hem de inbeslaggenomen tas met camera. Hij verklaarde mij:

"Ik ben al enige tijd werkloos. Het gevolg hiervan is dat ik voortdurend in geldnood verkeer. Om hieraan een eind te maken, besloot ik voorwerpen van waarde uit auto's weg te nemen en de voorwerpen te verkopen. Met dit doel liep ik vanmiddag, vrijdag 15 augustus 19-- omstreeks 14.00 langs de auto's die op de Pleinweg te Schoonhoven geparkeerd stonden. Ik zag dat een man een blauwe personenauto, merk Peugeot, op de Pleinweg voor perceel 10, te Schoonhoven parkeerde. Nadat de man zich ongeveer honderd meter had verwijderd, sloop ik naar de auto. Ik voelde aan de portieren om te onderzoeken of deze afgesloten waren. Ik voelde dat het rechterportier van de auto niet was afgesloten. Ik opende dit portier, stapte in de auto en sloot daarna het portier. Ik vond onder de bestuurderszijaal een cameratas met daarin een camera. Het is de tas met camera die u mij voor het afleggen van deze verklaring toonde. Nadat ik de camera en de cameratas uit de auto had weggenomen, verliet ik de auto

via het rechtervoortuig. De camera en de tas waren niet mijn eigendom. Ik had geen toestemming de voorwerpen uit de auto weg te nemen en die mij toe te eigenen. Ik had daartoe geen enkel recht." (Cardol et al. 1983:12).

Dit proces-verbaal levert een aantal interessante vragen op:

- waarom heeft P. Zwart geantwoord, terwijl hij toch *niet tot antwoorden verplicht was*
- waarom zegt hij dat hij de bedoeling had *die voorwerpen te verkopen*
- waarom zegt hij zelfs dat hij *besloot voorwerpen van waarde uit auto's weg te nemen en die voorwerpen te verkopen*
- wat heeft zich tussen beide deelnemers aan deze vorm van taalverkeer afgespeeld dat deze *belastende uitspraken* heeft mogelijk gemaakt?

Een antwoord te vinden op dit soort vragen is de doelstelling van dit artikel. Het is vrijwel onmogelijk om authentiek protocol-materiaal te verkrijgen van een verhoor. We zullen dus moeten onderzoeken of in de handelingsaanwijzingen voor het verhoor iets te vinden is dat begrijpelijk maakt dat een verdachte dergelijke belastende dingen over zichzelf vertelt, terwijl hij niet eens hoeft te antwoorden.

2. Wat is een verhoor?

Er is mij geen retorisch of conversatie-analytisch onderzoek bekend naar aspecten van het politieverhoor. Ik moet mij dus baseren op handboeken of handleidingen voor de politie of voor verdachten. Die voor de politie dragen duidelijk het karakter van aanwijzingen voor de praktijk. Ze geven de speelruimte (hoe ironisch klinkt dat in dit verband) van het verhoor aan en verstrekken adviezen over de wijze waarop *bekentenissen* kunnen worden verkregen. De speurtocht naar complementaire adviezen voor verdachten heeft alleen enkele brochures opgeleverd die niet zozeer aanwijzingen geven voor wat een verdachte zou kunnen doen, maar meer een overzicht van wat je als verdachte zou kunnen verwachten en een opsomming van de rechten die de verdachte heeft. Die brochures halen die kennis van zaken merendeels ook weer uit dezelfde handboeken voor de politie. Een van die brochures heb ik mede in dit onderzoek betrokken (*Rood verzetsfront* 1983). Het onderzoek is verder vooral gebaseerd op Stapel & Koning (1978), Inbau & Reid (1962), Meinert (1956).

Van Dale zegt over verhoor: "onderveraging die een beschuldigde of verdachte door daartoe bevoegde ambtenaren ondergaat". Het leerboek voor de politie (Stapel & Koning) noemt het: "een kritisch onderzoek door middel van een onderveraging naar de waarheid, onder te verdelen in verdachte-, getuigen- en aangeversverhoor". Ofschoon ook het getuigenverhoor zeker van belang is beperk ik me hier tot het 'verdachte-verhoor'. Dat is: "een onderzoek naar de waarheid ten aanzien van feiten en omstandigheden, waaruit voor de verdachte een redelijk vermoeden van schuld voortvloeit". Uit dit laatste kun je afleiden dat het weliswaar om de waarheid gaat, maar

dan wel één die bij voorbaat al gekleurd is met de schuld van de verdachte. Meinert zegt: "das Ziel einer jeden Vernehmung ist die *Erforschung der Wahrheit*"; en Blauw stelt nog nadrukkelijker: "doel van het verhoor is de waarheid vast te stellen ongeacht hoe die eruit moge zien; dus nimmer alleen het verkrijgen van een bekentenis". Toch blijft die spanning tussen waarheid-zonder-meer en bekentenis-als-waarheid bestaan. Inbau & Reid definiëren het verhoor eigenlijk niet. Ze noemen het "criminal interrogation" en hun boek "discusses the ways and means by which an interrogator may obtain confessions from the guilty and information from reluctant witnesses or other prospective informants". Ook hier de vooronderstelling dat er sprake is van schuld. Inbau & Reid houden echter ook rekening met de mogelijkheid dat er onschuldigen bij betrokken zouden kunnen zijn. Over de door hun aanbevolen methodes zeggen ze: "not one of them is apt to induce an innocent person to confess. For that reason no interrogator should have the least reluctance to use (...) any of the tactics and techniques discussed in this book".

Dit maakt wel veel duidelijk over de *aard* van het verhoor, maar zegt er nog niet zoveel over tot welk retorisch genre het gerekend zou mogen worden. De onderscheiden auteurs zien er in ieder geval een soort conversatie in. De brochure van Rood Verzetsfront (1983:9) citeert een niet nader genoemde Duitse bron (Meinert?) waar sprake is van een "ontspannen onderhoud". Inbau & Reid zeggen "the subject must be engaged in a conversation" (90) en "hobbys or special interests (...) should be engaged in a conversation" (109). Ook een aantal van de aanbevolen gespreksstructuren is duidelijk afkomstig uit alledaagse conversatie (zie o.a. Knapp). Blijkbaar worden in deze vorm van taalverkeer, net als bijvoorbeeld in het verkoopgesprek², een aantal conversationele elementen gebruikt (misbruikt?) voor het bereiken van een ander doel, in dit geval: het verkrijgen van een bekentenis.

Het valt te verwachten dat de aard van het verhoor op gespannen voet staat met de *maxims* die Grice formuleerd heeft als conversationele principes (in navolging van, of minstens sterk gelijkend op retorische principes die we al bij Cicero kunnen vinden): "Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange" (Grice 1975). De vraag is alleen: wie bepaalt wat "required" en wat "the accepted purpose or direction" is. Ook ten aanzien van de steelregels van *quality* (true/false) of *manner* ("be perspicuous", "avoid ambiguity") schijnen de rechten en plichten in een verhoor niet voor beide partners gelijk te zijn.

Het verhoor wordt omgeven door juridische bepalingen. Vooral van belang is artikel 29 van het Wetboek van Strafvordering. Dat schrijft voor dat de verhorende rechter of ambtenaar zich dient te onthouden van alles wat strekt tot het verkrijgen van een verklaring die niet in vrijheid is afgelegd. Maar wat is 'vrijheid' en wat is 'alles'? Bij Inbau & Reid (verder I & R) mag veel. Daar kom ik nog op terug.

3. Is er een retorica van het politieverhoor?

De 'officiële retorica' heeft zich bij mijn weten in Nederland nooit met het politieverhoor bezig gehouden. De retorische belangstelling voor het tweegesprek zelf is van vrij recente datum. Blijkens het overzicht van Stewart (1973) is die belangstelling pas in de veertiger jaren ontstaan. Toch laten onder andere Rendall (1977) en Fumaroli (1980) zien dat ook bij de aartsvaarders van de klassieke retorica een duidelijke interesse voor en kennis van zaken van het tweegesprek aanwezig was. Voorzover er in de moderne tijd al sprake is van *retorische* belangstelling voor het tweegesprek, betreft dat toch vooral de praktijk: hoe voer ik een tweegesprek (vraaggesprek, adviesgesprek, etc.) en eventueel politiek interview. Belangstelling voor tweegesprekken in de juridische sfeer treft men wel aan in de afdeling van de *Speech Communication Association* die zich richt op forensische retorica.

Eén van de meest essentiële vragen van de retorica is: waar moet het verhoor geplaatt worden als vorm van taalverkeer? Tot welk genre en welk subgenre behoort het? Zelf deel ik het verhoor in bij een subgroep van de *dialogen* en wel bij de *investigerende vormen*. Daar horen ook bij: *vraaggesprek*, *ondervraging* en *tentamen* (Van Lint 1980: 68). Het hoort bij de *dialogen* omdat er (in principe) twee agonisten ('handelende personen') aan deelnemen; het hoort (binnen die groep) tot de *investigerende vormen* omdat er een taakverdeling is die inhoudt dat de ene agonist iets te weten moet zien te komen van de andere agonist en daar veelal vragen of op vragen gelijkende andere manoeuvres voor toepast. Het verhoor *onderscheidt* zich van de andere vormen in de subgroep door de *ongelijke machts- en vrijheidsverhoudingen*. De procedure-wacht berust volledig bij de ondervrager. Die bepaalt het doel van het gesprek, het onderwerp ervan, de opbouw, de interactie, de plaats, de tijd en de duur (tot zes uur aan één stuk toe). Bovendien vertegenwoordigt de ondervrager een (officiële) macht: de staat, de politie. De ondervraagde vertegenwoordigt alleen zichzelf.

Voor het onderzoek van het politieverhoor als vorm van taalverkeer is vervolgens een retorisch kader nodig. Dat is te vinden in de traditionele retorica, maar de daar voor de monoloog uitgewerkte principes moeten natuurlijk aangepast worden aan niet-monologische vormen. De (traditionele) taken van de redenaar: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio* en *actio* kunnen het kader vormen voor een *beschrijving* van het werkplan en de *uitvoering* ervan voor elke vorm van taalverkeer. Centrale elementen in zo'n werkplan zijn *voorbereiding*, *uitvoering* en *nazorg*.

In de *voorbereidingsfase* bijvoorbeeld spelen inventio-technieken ten aanzien van genre, thema, personen en situatie, dispositio-technieken ten aanzien van de organisatie van het gesprek en de toe te passen strategieën³ en elocutio-technieken ten aanzien van de formulering en de toe te passen manoeuvres en tactieken een belangrijke rol; dit allemaal mede in verband met de te verwachten interactiepatronen. In de *uitvoeringsfase* gaat het er om het voorbereide plan daadwerkelijk uit te voeren maar vooral ook om op

grond van de actuele ontwikkelingen te kiezen uit de voorbereide alternatieven. In de fase van de *nazorg* gaat het om de acties als gevolg van het gesprek.⁴ Met behulp van zo'n algemeen schema is het mogelijk 1. een werkplan voor de ondervrager en 2. een werkplan voor de verdachte te maken.

4. Een retorisch werkplan voor de ondervrager

Het ontwerpen van een werkplan voor het verhoor wordt ook in de handboeken aanbevolen. Stapel & Koning (verder S & K) spreken van een 'verhoorplan', een "van te voren opgesteld overzicht van voorbereiding en planning van het verhoor met betrekking tot taakverdeling, tijdsplanning, te volgen tactieken en de opstelling van een vragenlijst" (S & K: 420; zie ook I & R: 111, 138). Zonder dat de handboeken ook maar enige retorisch-disciplinaire pretentie hebben, is een retorisch schema er vrij goed in te herkennen: - wat de *inventio* betreft stellen S & K bijvoorbeeld als eis dat de ondervrager de details van de zaak, de getuigenverklaringen, de plaats van handeling, de persberichten, etc. kent (S & K: 420, par. 5.2). I & R geven daarbij zelfs een uitvoerige checklist voor informatie waarover de ondervrager dient te beschikken: "1. as to the offense itself; 2. as to the suspect or suspects; 3. as to the victim or victims" (I & R: 10-13). Uitvoerig gaan I & R in op de noodzaak zich van te voren een *beeld* te vormen van de verdachte, en op het belang van de *plaats* waar en het *tijdstip* waarop het verhoor zich dient af te spelen.

- wat de *dispositio* betreft wordt wel het belang van een zorgvuldige opbouw in alle door mij (ons) geraadpleegde handboeken benadrukt, maar hoe die er dan concreet uit moet zien, wordt eigenlijk niet gezegd. Wel geven I & R suggesties voor aanpassingen van de structuur aan de actuele omstandigheden tijdens de uitvoering van het eerder opgestelde plan (I & R: 111, 138).

- problemen van *elocutio* en *interactie* komen uitvoerig aan de orde. Als *manoeuvres* noemen I & R bijvoorbeeld: "intimate", "tell", "play one against the other" (dat kan ook een *tactiek* zijn), "lie", "confess", "make believe", "acknowledge", en dergelijke (I & R passim). Vooral om een 'goede verstandhouding' te krijgen schijnt veel geoorloofd te zijn en op grond daarvan spreken de handboeken ook graag over het verhoor in termen van 'conversatie' (zie hierboven).

- het accent ligt in de handboeken echter op de *tactieken* en *manoeuvres*. Het grootste deel van I & R is daar aan gewijd. Ik schrijf er een paar over ter illustratie:

- reduce the subject's guilt feeling by minimizing the moral seriousness of his offense
- sympathize with the subject by
 1. condemning his victim
 2. condemning his accomplice
 3. condemning anyone else upon whom some degree of moral responsibility might conceivably be placed

- appeal to the subject's pride by well-selected flattery
- if a subject refuses to discuss (...), concede to the right to remain silent, and then proceed to point out the incriminating significance of his refusal.
- whenever a witness or other prospective informant refuses to cooperate because (...) he is anti-social or anti-police in his attitude (...) accuse him of the offense and proceed to interrogate him as though he were actually considered to be the offender himself.

Ik meen dat deze voorbeelden tevens kunnen volstaan om aan te tonen hoe weinig de Griceaanse/klassiek-retorische *maximen* van toepassing zijn op dit soort tweegesprekken.

5. Een retorisch werkplan voor de verdachte

Het is de vraag of een retorisch werkplan voor de verdachte wel nodig is. Immers, de Nederlandse handboeken benadrukken nogal de noodzaak van achter de waarheid te komen, en niets anders. Informanten, ook van de politie, delen echter mede dat het ook in de Nederlandse praktijk vaak vooral om de bekendenis gaat, en dat de methoden veel lijken op die welke I & R beschrijven⁵. Een allereerste schets voor een werkplan voor de verdachte zou er met behulp van retorische categorieën globaal als volgt uit kunnen zien:

DE VOORBEREIDING:

A. *Inventio*

1. *genre*:
 - erken de typische kenmerken van het verhoor zoals het hierboven beschreven is in contrast tot konversatie
2. *thema*:
 - vorm je een beeld van de redenen van het verhoor en de onderwerpen die ter sprake kunnen komen
 - maak je een voorstelling van het doel van de ondervrager en zet daar je eigen doelstelling tegenover
3. *interactie*:

B. *Dispositio*

- ken je rechten als verdachte en als gesprekspartner in een verhoor, bijvoorbeeld het recht om te zwijgen, en doe daar geen afstand van

C. *Elocutio en actio*

- anticipeer op de mogelijke tactieken van de ondervrager en bepaal je reactie daarop. Een hulpmiddel daarbij kan zijn je in de rol van de ondervrager te verplaatsen. Dan krijg je een idee van wat er zou kunnen gebeuren. Stel er je eigen tactiek tegenover
- anticipeer op mogelijke vragen en andere manoeuvres; bereid je antwoorden en andere reacties voor

DE UITVOERING:

- voer je plan zo goed mogelijk uit, maar wees bereid het aan te passen aan de omstandigheden
- al heb je weinig invloed op de procedure-wacht, je kunt in ieder geval de gang van zaken en de structuur van het gesprek alert proberen te volgen
- vorm je een beeld van de persoon van de ondervrager
- als je dat nodig acht, kun je allerlei escapistische of neglectische manoeuvres uitvoeren
- als je besloten hebt informatie te verschaffen, doe dat dan zo beknopt en duidelijk dat je kunt onthouden wat je gezegd hebt en je niet 'betrap't kunt worden op tegenspraak
- blijf kalm, anders wijk je van je plan af
- wees bedacht op mogelijk trucs, vooral ook op de conversatie-truc; trap er niet in

AFWERKING EN NAZORG:

- lees het protocol aandachtig door en controleer het, maar laat je niet afleiden door stijl en spelfouten
- teken een proces-verbaal alleen als je het zelf in overeenstemming acht met de werkelijke gang van zaken.

Uiteraard is dit niet meer dan een eerste poging een werkplan voor de verdachte te ontwerpen. Toch is dat op zichzelf al een stap verder. De brochures die er bestaan, vertellen hem/haar immers meer over de onder-vraagtechniek dan over wat hij *zelf* zou kunnen doen. Overigens geldt ook hier dat de praktijk de beste leermeester is. Retorica leer je niet uit een boekje. Maar wellicht dat Piet Zwart uit het proces-verbaal waarmee dit artikel begon, niet zo gauw en niet zo veel bekend had, als hij ook theoretisch iets meer voorbereid was geweest op de gang van zaken in het politie-verhoor.

Noten

1. Dit artikel berust mede op een onderzoekje naar aspecten van het politieverhoor dat in de periode januari - mei 1983 werd uitgevoerd door twee werkgroepjes in het kader van een pre-kandidaatscollege *Mondelinge Communicatie* aan de Rijksuniversiteit Groningen. Mijn dank gaat uit naar Anneke Elgersma, Henk Hofstede, Hugo Veldhuis, Petra Voogd en naar Grietje Yken, Chiel van der Heide, Marion Slijpen, Harm Stapert.
2. Als je het van de kant van de consument bekijkt spreek ik liever van *consumptengesprek*. Die andere naamgeving impliceert tevens een andere stellingname (zie ook Van Lint 1980).
3. De term 'winkelgesprek' is ambigu en duidt alleen een plaats van handeling aan. De term strategie heeft bij mij een tamelijk nauw omschreven betekenis, die verband houdt met de tekstsoort die wordt geconstrueerd. Ik gebruik hem dus niet op de weke, panacäische wijze die je tegenwoordig overal tegenkomt (zie Van Lint 1980, 1981; zie ook Wagner 1978).

4. In Van Lint 1984 (9) heb ik een daarop gebaseerd algemeen werkplan voor tweegesprekken geschetst. De ruimtenormen voor dit artikel lieten overname niet toe.
5. Ongeveer 10, merendeels anonieme, informanten (politie, ex-gedetineerden en anderen), alleen mondeling. Bandopnames of aantekeningen waren niet toegestaan.
6. Zie noot 3.

Literatuur

- Blaauw, J.A.
 1971 '99 tips voor het verhoor'. *Algemeen Politieblad*, 287-295.
 Cardol, C. et al.
 1983 *Richtlijnen voor het opmaken van processen-verbaal ter zake van misdrijf*. Umuiden.
 Fumaroli, M.
 1980 *L'age de l'éloquence; rhétorique et "res literaria" de la Renaissance au seuil de l'époque classique*. Paris.
 Grice, H.P.
 1975 'Logic and conversation'. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds), *Syntax and semantics 3: speech acts*. New York.
 Inbau, F.E. en J.E. Reid
 1962 *Criminal interrogation and confessions*. Baltimore.
 Knapp, I.M.L.
 1978 *Social intercourse: From greeting to goodbye*. Boston.
 Lint, P. van
 1980 *Vormen van taalverkeer*. Groningen.
 Lint, P. van
 1981 *Iedereen kijkt mee, hopen we*. Groningen.
 Lint, P. van
 1984 *Gesproken vormen van taalverkeer*. (Reader Mondelinge Communicatie) Groningen (interne publicatie).
 Meinert, F.
 1956 *Vernehmungstechnik*. Lübeck (Verlag für politzeiliches Sachschritftum).
 Rendall, S.
 1977 'Dialogue, philosophy, and rhetoric: the example of Plato's Gorgias'. *Philosophy and Rhetoric* 10, (Summer), 165-179.
 Rood verzetfront
 1983 (?) *Verhoormethoden*. Groningen.
 Stapel, F. en H. Koning
 1978 *Leerboek voor de politie (deel 4)*. Lochem.
 Stewart, C.J.
 1973 'Historical survey: rhetorical criticism in twentieth century America'. In: G.P. Mohrman: *Explorations in Rhetorical Criticism*. Pennsylvania, 1-31.
 Wagner, R.
 1978 *Sprechplanung: Empirie, Theorie und Didaktik der Sprecherstrategien*. Frankfurt a.M.

De interactieve waarde van sprekerssignalen

Johan Mönning

1. Inleiding

Taalonderzoek is bij uitstek pragmatisch te noemen, zodra het de interactieve kanten van de taal analyseert. *Interactie in gespreksvoeringen* roept primair de gedachte op van het systeem van beurtwisselingen. We weten dat een aantal taalelementen pas goed onderzocht kunnen worden als ze als interactief bestudeerd worden, dus als ze worden verklaard als functionerend in het beurtensysteem. Hetzelfde geldt binnen de beurt; daar is een vergelijkbaar proces van interactie gaande. Want sprekers verdelen hun beurt in syntactische eenheden (vaak de klassieke zinnen) - soms niet zonder invloed van de gespreksgenoot - en markeren die eenheden interactief met minimale tekens, geheten sprekers- en hoordersignalen.

Er is in de *taalpsychologie* van de laatste decennia betrekkelijk veel onderzoek verricht naar bepaalde onderbrekingen en begrenzingen in de taalstroom, althans vooral naar gevulde en onge vulde pauzes, want zogenaamde valse starts zijn amper onderzocht. Gewoonlijk worden deze verschijnselen door taalpsychologen beschouwd als defecten, als uitingen van processen die de 'ideal delivery' stagneren en verstoren. Ze worden aangeduid als 'disfluencies' en 'speech errors'. Ze worden besproken als symptomen die op onzekerheid wijzen ten aanzien van de planning en organisatie van spraakinhouden. Die onzekerheid wordt opgevat als cognitief van aard, soms als affectief- emotioneel.

In de *linguïstiek* wordt deze zienswijze eveneens aangetroffen. In de bestudering van de linguïstische competentie binnen het heersende abstraherende syntactische model is het taalgebruik buiten het blikveld komen te liggen. Chomsky noemde het actuele taalgebruik 'gedegeneerd vanwege de talrijke erin optredende valse starts, regelafwijkingen, tussentijdse planwijzigingen' (1965: 4, ook 58). Het zijn juist deze zogeheten gebrekkigheden, welke de blik op de taalcompetentie zouden vertroebelen, die geleid hebben tot het bekende onderscheid tussen competence en performance. Het gevolg is dat pragmatische procedures en de hierbinnen zo belangrijke signaalwoorden, zoals *nou, dus, eh*, buiten het onderzoeksterrein van een belangrijk aantal linguïsten zijn geplaatst.

In de pragmatilguïstiek echter neemt de interesse voor de regelmatigheden van de *gesproken* spontane taal (versus de geschreven taal) toe. Kenmerkend hiervoor is dat planning en feedback-processen, zoals het verloop van correctie-